

Lesbrief 'filosoferen met kinderen' bij *Io in de Monstertuin* voor ouders, opvoeders en leerkrachten

Peter Algoet

I. Inleiding

1. Wat is filosoferen met kinderen (FMK) ?

Filosoferen (met kinderen) is denken over denken, is nadenken over een moeilijke vraag en daar trachten samen een antwoord op te geven. Een moeilijke vraag, wat is dat? *Mag je stelen? Moet je altijd de waarheid vertellen? Wat is een echte Belg? Is elk mens een kunstenaar? Zit het kwade in elk van ons? Hoe vind je je plaats in de groep?*

Filosoferen is gemakkelijk want je kan eigenlijk geen fouten maken, zegt men. Het ontsnapt een beetje aan de schoolse manier van denken in 'juist' en 'verkeerd'. Iedereen kan het dus. Je moet er niet eerst veel over weten, je moet het niet eerst allemaal leren, je kan er zo aan beginnen.

Filosoferen is moeilijk want je moet luisteren naar anderen. Echt luisteren. Daartoe moet je jezelf leeg maken. Je moet ook zeggen wat je denkt en voelt. Wat je zelf echt denkt en voelt. Daartoe moet je jezelf vol laten lopen. Je moet dat ook allemaal samen met anderen doen. Een dialogerend en onderzoekend groepje dus. Daartoe moet je mee bewegen op de golflengte van heel de groep.

Filosoferen is leuk omdat er veel gebeurt en omdat het spannend is. Rare vragen komen naar boven piepen. Uiterst gekke meningen worden naar voren gebracht. Kinderen komen met totaal onverwachte antwoorden. De groep gaat op weg zonder vooraf te weten waar naartoe. Soms is er veel gepraat, soms is het een tijdje stil. Samen op avontuur dus, langs een weg die we zelf aanleggen.

Filosoferen is lastig omdat je veel geduld moet hebben en omdat de begeleider de boel wat in de hand moet houden. Filosoferen is daarom ook stilstaan en kijken, onderzoeken, uitproberen, vasthouden en herbeginnen. Geduldig nadenken, geduldig samen een dialoog opbouwen. En het gesprek samen vorm en richting geven.

2. Waarom zouden we filosoferen ?

In onze maatschappij worden zaken nogal vlug en zelfs eenzijdig afgemeten aan hun nut: iets moet nuttig zijn, dan pas heeft het enige waarde. Dingen zonder duidelijk nut worden gemakkelijk als waardeloos beschouwd. En filosofie lijkt voor veel mensen een nutteloze en abstracte bezigheid: "Waartoe dient al dat nadenken nu eigenlijk voor?" Dit cultureel-economisch patroon geeft ons meteen al een eerste reden om te filosoferen: stilstaan bij wat evident lijkt om de wereld (en jezelf) beter te begrijpen en dus eventueel te veranderen (indien nodig). Want dat is het toch wat we willen met opvoeding, met onderwijs: kennis en inzicht vergroten om op creatieve manier dat wat is om te buigen in wat zou kunnen, of zou moeten.

Je kan ook filosoferen gewoon omdat het leuk is.

Maar er zijn natuurlijk nog tal van redenen om te beginnen met FMK :

- op reflexief vlak: FMK bevordert het vermogen om opgedane informatie en kennis te verwerken;
- op communicatief vlak: FMK bevordert het vermogen om gedachten en gevoelens in taal om te zetten en uit te wisselen met anderen;

- op sociaal vlak: FMK bevordert samenwerking en leidt tot een gemeenschap van onderzoek;
- op cognitief vlak: FMK bevordert de ontwikkeling van (meta)cognitieve vaardigheden en criteria van kwalitatief denken;
- op existentieel vlak: FMK bevordert het existentieel welbevinden door zin en betekenis te geven aan wat zich tijdens sessies (en daarbuiten) voordoet;
- op affectief vlak: FMK bevordert het gevoel van eigenwaarde door persoonlijke inbreng te stimuleren.

Zo merken we dat filosoferen niet alleen met ‘denken’ geassocieerd moet worden. Maar natuurlijk heeft FMK inderdaad bijzondere aandacht voor zogenaamde ‘denkvaardigheden’. Enkele voorbeelden hiervan zijn: oorzaak-gevolgrelaties formuleren, consistenties en contradicties herkennen, vergelijkingen en analogieën maken, conclusies trekken uit premissen, drogredeneringen herkennen, waarden analyseren, redenen geven, verbanden leggen, voorbeelden geven, alternatieven ontdekken, begrippen omschrijven.

Denkvaardigheden zijn dus als het ware bouwstenen van ons denken: ze maken ons denken zeer concreet en vatbaar. Daarmee kunnen we dus zeggen of ons denken kwalitatief goed zit of niet. Geven we bijvoorbeeld relevante voorbeelden of niet? Kloppen onze vergelijkingen wel of schort er iets aan? Zijn we zaken onterecht aan het veralgemenen? Scheren we alles over één kam? Zien we een bepaald onderscheid in betekenis niet?

Aandacht hebben voor dergelijke denkvaardigheden is niet overbodig want we vinden nogal vlug dat denken iets natuurlijk is, zoals ademen: “Elk mens doet het automatisch en goed.” Dat is niet zo. Goed en correct denken kan je leren. Trouwens, veel mensen ademen ook niet helemaal zoals het hoort: te veel vanuit de keel, te weinig vanuit de buik. Wat van nature gegeven en goed lijkt, blijft maakbaar en dus ook verbeterbaar.

Bij de evaluatie van een filosofisch gesprek kan hierop worden gelet.

3. Hoe verloopt een sessie FMK ?

Hoe begin je aan een filosofisch gesprek met kinderen ?

Je start met een gemeenschappelijke ervaring in de groep. Dat is meestal een stukje (voor)lezen of laten (voor)lezen uit het boek. Dat kan heel het verhaal zijn of een deel ervan. Zo horen we allemaal de tekst samen voor de eerste keer.

Vanuit die gedeelde ervaring vraag je de kinderen een reeks vragen op te stellen waarover ze willen filosoferen. De groep pikt er dan een vraag uit en daarmee ga je samen aan de slag.

Het gesprek dient van het concrete niveau (dicht bij het verhaal) naar het abstracte niveau (ver van het verhaal) te gaan. Maak hierbij een onderscheid tussen vragen over het boek (inhoudelijke vragen) en vragen waarover je kan filosoferen (filosofische vragen) !

Een voorbeeld van een inhoudelijke vraag: ‘Hoe ziet het meisje Io eruit?’ (dicht bij het verhaal).

Een voorbeeld van een filosofische vraag: ‘Wat is het belang van een gezicht?’ (ver van het verhaal).

De gespreksleider moeit zich inhoudelijk niet in het gesprek maar houdt het gesprek gaande door formele vragen te stellen, zoals:

Wat vind je van dit verhaal?

Wat bedoel je daarmee?

Wie gaat hiermee akkoord?

Hoe kom je daarbij?

Kan je dat eens uitleggen?

Als het juist is wat je zegt, wat is daar dan het gevolg van?

Begrijp jij wat X heeft gezegd?

Wat besluiten we hieruit?

Je rondt het gesprek af met een korte samenvatting van wat werd besloten (wat als antwoord werd gegeven op de gekozen vraag, of op de kwesties die aan bod zijn gekomen).

Je kan ook een korte evaluatie doen over het gesprek. (Een goed filosofisch gesprek heeft enkele typische kenmerken. In de literatuur over FMK zijn evaluatielijsten te vinden.)

Je sluit het gesprek af met een verwerkingsopdracht: een tekening maken over monsters, een geblinddoekte wandeling maken in het bos, iets doen met een masker zonder gezicht, een opstelletje schrijven over een thema uit het boek...

4. Hoe aan de slag met *Io in de monstertuin* ?

Dit lesmateriaal is opgebouwd rond één thema per hoofdstuk, en dan nog eens rond het centrale thema van het boek ('ontwikkeling'). Bij elk thema vind je : filosofische achtergrondinformatie, een lijst met voorbeeldvragen en een opdracht.

Achtergrondinformatie

De achtergrondinformatie kan de gespreksleider van het FMK helpen om het filosofisch gehalte van de onderwerpen beter te vatten. De opsteller heeft hierbij een bepaalde persoonlijke keuze gemaakt, die niet dwingend is. Bij het FMK is het niet de gewoonte uitgebreide bladzijden te vullen met filosofische beschouwingen. Het gaat er veeleer om daarover het eigen denken in beweging te zetten, samen met anderen en daarbij een weg te zoeken. Samengevat komt dit dan neer op zich oriënteren in de eigen en andermans gedachten en gevoelens over iets. Of zoals de Duitse filosoof Ekkehard Martens het uitdrukt: "sich im Denken orientieren" ("zich oriënteren in het denken").

Vragenlijst

De reeksen filosofische vragen zijn bedoeld als voorbeeldvragen. Ze geven een idee op welke manier een thema in diverse vragen gegoten kan worden. Ze *kunnen* worden gebruikt. Andere soorten vragen zijn evengoed mogelijk. Belangrijk bij filosofische vragen is eigenlijk dat ze van de deelnemers aan het gesprek zelf komen. Dat verhoogt de betrokkenheid bij en de intensiteit van het onderzoek.

Opdracht

De opdrachten en oefeningen geven aan hoe een filosofisch gesprek aangevuld kan worden met andere methodische en didactische middelen. Uiteindelijk stopt het filosoferen niet bij het einde van het gesprek maar loopt het door, in een andere vorm, op een andere plaats, op een onverwacht moment. Zo komen kinderen na een filosofische sessie thuis en doen soms gewoon voort met vragen stellen en meningen geven, tot enige verwondering van de ouder(s). Het is belangrijk te weten dat creativiteit, verbeelding en fantasie bij het FMK cruciaal is, in de eerste plaats voor de gespreksleider. De verbeelding is de verkenner van de gedachtegang.

5. Verdere informatie

Twee werken die voor gespreksleiders uitermate interessant zijn: *Socrates op de speelplaats. Filosoferen met kinderen in de praktijk* van Richard Anthone en Freddy Mortier (Acco, 1997) en *Spelen met denken. Over filosoferen met kinderen* van Ekkehard Martens (Lemniscaat, 2000). Een langere literatuurlijst vind je onder andere op de website van vzw Zeno, Centrum voor praktische filosofie (www.zenopraktischefilosofie.be).

II. Thema's per hoofdstuk

1. Een meisje met een leeg gezicht

Thema: op weg zijn

Achtergrond

Io is op weg. Io zoekt met haar voeten haar weg door de wereld, zonder dat ze iets kan horen, zien of ruiken. Het thema van 'op weg zijn' is in het taoïsme het centraal thema. Het taoïsme is een filosofische stroming die haar wortels heeft in de vroegste Chinese cultuur. Naar men zegt is de Chinese filosoof Laozi of Lao Tse (6^e eeuw v. Chr.) de stichter van het taoïsme.

Men verwijst naar het boek '*Tao-te-tjing*' (Boek van de weg en de deugd), een verzameling van 81 korte tao-wijsheden. De '*Tao-te-tjing*' vormt samen met de '*I Tjing*' (Boek der veranderingen) de belangrijkste taoïstische geschriften.

'Tao' ('dao') betekent 'pad' of 'weg', en dus ook 'de weg gaan', het doelgericht gaan. Volgens het taoïsme is alles in een perfecte harmonie. Dat is geen statische harmonie maar een harmonie die voortdurend verandert en in een voortdurend wisselend evenwicht staat. Geen stilstand, maar dynamiek dus. Alles heeft zijn tegendeel. Dat is uitgedrukt in yin en yang : twee schijnbaar tegengestelde krachten of eigenschappen die echter een onlosmakelijk paar vormen. Het een is ondenkbaar zonder het ander. In de *Tao-te tjing* betekent het woord 'te' letterlijk deugd/macht. Het betekent in overeenstemming raken met de wijze waarop het heelal, de wereld werkt (Tao) om zo een onzelfzuchtig gevoel van macht te verwerven. Op die manier stel je je niet meer te weer tegen de dingen maar ga je erin mee. Meevloeiën is deugd; erin zijn macht. Als je leeft met deze waarheden, leef je met Tao: je bent op de juiste weg, je hebt de juiste manier van leven. Je leeft in overeenstemming met de werkzame kracht die het leven, het heelal in stand houdt. Taoïsme is een manier van leven en werken die accepteert wat er gebeurt, het waardeert en ervan leert.

Vragen

Waarom is Io op weg?

Waar gaat Io naartoe?

Kan je op weg zijn zonder ergens naartoe te gaan?

Als je op reis bent, ben je dan op weg of ga je dan ergens naartoe?

Zijn er mensen die altijd/nooit op weg zijn?

Wat is het verschil tussen reizigers, toeristen, vluchtelingen, nomaden en 'mensen zonder papieren'?

Kan je leven zonder thuis?

Kan je op weg zijn 'in gedachten', zonder een voet te verzetten?

Zijn kinderen op weg naar volwassenheid en volwassenen op weg naar ouderdom en ouderen op weg naar kindsheid?

Ben jij graag onderweg of blijf je liever thuis?

Wat betekent een thuis hebben?

Is onderweg zijn spannender dan je eindbestemming bereiken?

Opricht

Ga naar het bos. Doe je schoenen en kousen uit. Laat je blinddoeken. Ga dan te voet en blootvoets voorzichtig een eind het bos in onder begeleiding van een volwassene. Doe dit gedurende minstens 10 minuten. Zeg nadien aan mekaar wat je allemaal gevoeld en gedacht hebt. Hoe is zo'n ervaring? Wil je dat nog eens doen? Waarom wel of waarom niet?

2. Een dikke miereneter

Thema: taal in de mond

Achtergrond

Io krijgt een mond. Eerst is het een scheur, maar langzaamaan wordt het een mond. De mond heeft voor de mens een functie die niet te onderschatten is: we ademen ermee, we eten ermee, we praten ermee, we kussen ermee, we schreien ermee en we bijten ermee. Zonder mond kunnen we niet veel. Zonder mond kunnen we niet praten, dus ook niet filosoferen. Nee? Kunnen we filosoferen zonder te praten? Kunnen we eigenlijk wel spreken over de dingen waarover we niet kunnen spreken? De Weense filosoof Ludwig Wittgenstein (1889-1951) gaf ons in zijn zevende stelling van zijn *Tractatus Logico-Philosophicus* al de raad: “Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.” (“Waarover men niet kan spreken, daarover moet men zwijgen.”) Wittgenstein tracht vast te stellen hoe het mogelijk is, duidelijke uitspraken te doen over de werkelijkheid. Hij wenst een methode te ontwikkelen waarbij duidelijk kan worden aangetoond dat er van onzinnig taalgebruik sprake is. In dit licht moet men de filosofie van Wittgenstein dan ook bezien als taalanalyse en taalkritiek. Hij verkende de grenzen van het zinvol zeggbare en de structuur van de relatie tussen taal en werkelijkheid. Ware zinnen vormen een afbeelding of beeld van standen van zaken in de werkelijkheid (van ‘wat het geval is’), net zoals een maquette een model is van een reëel object. Filosofische problemen blijken schijnproblemen te zijn die als sneeuw voor de zon verdwijnen wanneer duidelijk is dat op een onjuiste manier gebruik wordt gemaakt van taal om iets over de werkelijkheid te zeggen.

Vragen

Waarom krijgt Io eerst een mond?

Stel je voor dat je geen mond meer hebt, hoe zou je dan reageren?

Kunnen we filosoferen zonder te praten?

Hoe kunnen we praten zonder mond?

Wat is dat, iets dat niet zegbaar is? Geef eens een voorbeeld.

Kunnen we spreken over de dingen waarover we niet kunnen spreken?

Mogen kinderen alles zeggen?

Kan een mens alles gezegd krijgen wat er te zeggen is?

Zou verplicht zwijgen gedurende 2 minuten/uren/dagen/weken voor jou een zware straf zijn?

Wordt alles gezegd wat moet worden gezegd?

Waar komt ‘taal’ vandaan?

Kan je met een pop praten?

Opdracht

Schrijf alle dingen op die je met een mond kan doen. Zijn er dingen bij die je ook zonder mond kan? Welke?

Schrijf alles op waarvan je denkt dat je daar niet kan over spreken. Zet er telkens bij waarom je denkt dat je daar niet kan over spreken. Discussieer erover met de groep. Maak een onderscheid tussen ‘niet kunnen spreken’ en ‘niet mogen spreken’.

3. Een uilenreus

Thema: pijn & genot

Achtergrond

Io wordt in de lucht meegenomen door de uilenreus. Zijn klauwen pakken haar schouders stevig geklemd beet. Ze heeft veel pijn.

Vroeger konden mensen het nog opbrengen om pijn of lijden te aanvaarden omdat er hen werd verteld dat ‘pijn lijden’ een louterende werking zou hebben en dat uiteindelijk beslissen

over de eigen dood (als ultieme vorm van stopzetten van lijden, zoals bij euthanasie en zelfdoding) niet door de mens mocht gebeuren. Het was God die het leven gaf en het leven terugnam. Deze visie was gekoppeld aan het geloof in een hiernamaals: lijden hier en nu wordt later gecompenseerd in het hiernamaals. Pijn werd bijna verheerlijkt en als een ticket naar het paradijs beschouwd. Er werd zin of betekenis aan gegeven. Genot, het omgekeerde van pijn zo je wil, was dan zelfs eerder uit den boze.

Pijn en lijden worden in onze samenleving meer dan vroeger beschouwd als iets dat we niet zomaar meer moeten aanvaarden. Nu gebruiken we veel pijnstillers en mijden we pijn als de pest: onze pijndrempel is blijkbaar drastisch verlaagd. Het is alsof we er eigenlijk ook helemaal niet meer tegen kunnen. Integendeel, de jacht op genot (zoals bij druggebruik) is nu volop open, over de seizoenen heen, bij wijze van spreken.

Wilhelm Schmid (°1953), de Berlijnse filosoof van de levenskunst en de zelfzorg, zegt dat de westerse maatschappij zoveel mogelijk onlust en pijn wil vermijden. Maar een leven zonder schaduwkanten zou oppervlakkig en zelfs hol worden, zegt hij. “De kunst om verdriet te voelen kan niet gemist worden op de weg naar wijsheid in een doordachte levenskunst, want de ingrijpende ervaring gaat dieper dan alle andere ervaringen (...)”, schrijft hij in zijn boek *Filosofie van de levenskunst*. De Franse filosoof, atheïst en hedonist Michel Onfray (°1959) gaat in zijn boek *Het lichaam, het leven en het lijden* echter totaal de andere kant op. Het vormt een aanklacht “tegen het christelijke nihilisme met zijn verering van de zelfkwellling, het van doodsverlangen vervulde lijden en de morele verheerlijking van pijn teneinde zich betrokken te voelen bij het sterven van Christus. De kerk cultiveert daarmee immers al eeuwenlang een houding die het leven haat en enkel heil ziet in de dood en het hiernamaals”.

Vragen

Hoe reageert Io op de pijn die ze voelt?

Hoe reageer jij als je hevige pijn voelt?

Kan je zelf beslissen of kiezen op welke manier je op pijn reageert?

Voelt dezelfde wonde ook hetzelfde aan bij verschillende kinderen?

Wat voelt erger aan: lichamelijke pijn of verdriet?

Wat is pijn eigenlijk?

Kan pijn lijden zinvol zijn?

Is er een grens aan genieten?

Wat vind je lekkerder: chocolade of een warm bedje? En waarom?

Stel dat we niet in staat zouden zijn verdriet te voelen, zouden we dan blij kunnen zijn?

Kan je de vreugde bij iemand anders voelen?

Als lachen gezond is, is wenen dan ongezond?

Opricht

Ga bij jezelf na welke pijn (letterlijk of figuurlijk) je al gevoeld hebt in je leven. Heb je daar iets bij geleerd of was het enkel een onaangenaam gevoel? Spreek daarover in groep.

Ga bij jezelf na welk genot (letterlijk of figuurlijk) je al gevoeld hebt in je leven. Heb je daar iets bij geleerd of was het enkel een aangenaam gevoel? Spreek daarover in groep.

4. Een grote hond

Thema: niezen en etiquette

Achtergrond

Io krijgt door toedoen van de grote hond een kleine neus. Ze leert door haar neus te ademen. Dat gaat niet makkelijk, ze moet veel niezen.

Mensen kunnen niezen, gelukkig maar. Zoals braken heeft niezen een bepaalde functie: het bevrijdt de neus van prikkelende stoffen. De islam beschouwt niezen als een zegening van

Allah. Wanneer een moslim niest, dan zal diegene die dit hoort, zeggen: “Moge Allah je genadig zijn.” Ook katholieke gelovigen wensen iemand die niest iets toe: “God zegene u.” Gewoonlijk zeggen wij nu “Gezondheid.” Niezen heeft in elk geval iets te maken met ‘etiquette’, met wat sociaal aanvaardbaar gedrag is.

We mogen niet zweten, we laten geen scheten, langdurig niezen is not done en boeren laten is onbeleefd. Beheersing is een (sociale) verplichting, althans bij ons. In bepaalde Aziatische culturen is een boertje laten bijvoorbeeld net teken van tevredenheid, zeker na een maaltijd. In Peking (China) is op de grond spuwen zo’n ingeburgerde gewoonte dat de overheid beslist heeft om de bevolking ‘her op te voeden’ tegen de Olympische Spelen van 2008, zodat de wereld ‘deftige’ inwoners van Peking te zien krijgt.

De ene etiquette is dus de andere niet. Veelal draait etiquette rond enerzijds weten hoe je je te gedragen en anderzijds enkele waarden als beleefdheid en respect betonen naar derden.

Etiquette heeft natuurlijk ook alles te maken met opvoeding; we willen dat kinderen zich een beetje gedragen, thuis aan tafel, in de kerk, op school, bij familie... In het Nederlandse taalgebied verschenen de eerste etiquetteboeken (voor kinderen) in de achttiende eeuw maar het was vooral op het einde van de negentiende eeuw dat veel van dergelijke boeken uitgebracht werden, zoals *Wees beleefd. Wenken der Wellevendheid* van S.W. van Buuren uit 1879. En tot op heden verschijnen etiquetteboeken, ook voor volwassenen, zoals *Etiquette is hip* van hotelmeester Kevin Strubbe uit 2006.

“Etiquette is een begrip dat met hypocrisie wordt geassocieerd”, zegt de sociaal psychologe Beatrijs Ritsema naar aanleiding van haar boek *Moderne manieren. Wegwijzers in het menselijk verkeer* uit 2004. “Die kritiek is terecht. De hele etiquette draait om niets anders dan het in stand houden van de mythe der gelijkheid. Wie zich aan de etiquette houdt, zit voortdurend toneelstukjes op te voeren, waarbij iedereen doet alsof de ander met wie men zich verstaat dezelfde macht, inbreng en rechten heeft. In werkelijkheid is dat helemaal niet het geval. De een is bijna altijd sterker of machtiger dan de ander. Toch is het belangrijk de pretentie van gelijkheid op te houden, omdat het leven anders niet leefbaar is.”

Vragen

Wat gebeurt er door de niesbuien van Io?

Moet jij soms veel niezen na mekaar? Zo ja, wat vinden de mensen rondom jou daarvan?

Noem enkele dingen in de omgang die je niet mag doen en bespreek die met elkaar.

Zijn er zaken bij die je wel zou willen doen, en waarom?

Waarom zijn bepaalde dingen verboden of taboe? Een taboe, wat is dat eigenlijk?

Vinden jullie dat kinderen wel/geen manieren hebben? En waarom?

Vinden jullie dat jongeren wel/geen manieren hebben? En waarom?

Vinden jullie dat volwassenen wel/geen manieren hebben? En waarom?

Waarom zijn bepaalde manieren ‘goed’ en andere manieren ‘slecht’?

Is (on)beleefdheid een uitvinding van mensen?

Hoe komt het dat in het openbaar boeren in het ene land niet en in het andere wel mag?

Spuwen mag in het ene land wel en in het andere land niet. Wat vind je daarvan?

Kan je goede manieren aanleren? Kan je goede manieren weer afleren?

Zijn er zaken die kinderen niet en volwassenen wel mogen doen (en omgekeerd)?

Opricht

Ga op straat kijken naar de mensen die passeren, of op school naar de leerlingen op de speelplaats. Ga na of die mensen of leerlingen goede manieren of slechte manieren hebben en noteer die. Bespreek de resultaten in groep. Kijk of de school etiquetteregels heeft en evalueer die samen.

5. Een moerasmonster

Thema: lekker vies ruiken

Achtergrond

Io ontmoet een vreselijk stinkend moerasmonster. Ze kan ontkomen, maar de stank achtervolgt haar tot op het laatste nippertje.

Je kent blonde suiker? Als ik daaraan ruik, moet ik ogenblikkelijk terugdenken aan de koestal van de boerderij van mijn nonkel Pierre. Dat gaat automatisch. Na slechts een fractie van een seconde. En het werkt alleen met blonde suiker! Al jarenlang.

Geuren blijven ongelooflijk lang in ons geheugen hangen. We zijn er zeer gevoelig voor. Maar we zijn er nu ook weer niet zó goed in. De mens heeft zo'n 5 miljoen reukcellen in de neus, de hond gemiddeld 220 miljoen!

Maar gevoelig zijn we wel voor geuren, aangename en onaangename. Iets wat stinkt is echt niet aan ons besteed. Anderzijds kunnen we erg genieten van een aangename geur van bijvoorbeeld bereid eten of een tuil bloemen of een parfum.

De oude Griekse filosoof Diogenes van Sinope (ca 404-323 v. Chr.), lid van de zogenaamde 'kynische school', leefde als een hond in Athene. Naar men zegt in een ton. Armoede bevrijdde hem van zorgen. Ik weet nu niet of Diogenes ook stonk zoals het moerasmonster maar ik vermoed dat hij niet bepaald als een roos geroken zal hebben. In de filosofie is 'zinnelijkheid' inderdaad eerder een eigenaardigheid, hoewel we natuurlijk de klassiek-Griekse hedonistische leer en levenshouding gehad hebben, de professionele genotszoekers, zoals in onze tijden ook de Franse filosoof, atheïst en hedonist Michel Onfray (°1959).

Maar reuk en geur is toch iets speciaal. De sinoloog Ulrich Libbrecht (°1928) spreekt in *Een bescheiden filosofisch testament* uit 2002 over de geur van de roos en zegt zo welk probleem rationele filosofie heeft :

“De ‘naam van de roos’ verwekt een storende ruis bij de zuivere ervaring van ‘de geur van de roos’: hoe minder rationeel de ervaring, hoe zuiverder. Geïnspireerd door de boeddhistische meditatie en de westerse mystiek, ben ik mij gaan afvragen of religie niet in diepste wezen een dergelijke ervaring is van het Mysterie, een Mysterie dat mij het meest nabij is in de natuur, in de medemens en in de kosmos, dit wil zeggen in de fenomenaliteit.”

De neus van de filosofie zal dus altijd wel wat moeite hebben met de kleine geurtjes van het leven.

Vragen

Zou Io zich nog lang de stank van het moerasmonster herinneren?

Ruiken alle mensen hetzelfde?

Ruiken alle honden hetzelfde?

Hoe komt het eigenlijk dat dingen lekker ruiken of juist zwaar stinken?

Is geur in jullie leven belangrijk, en waar of wanneer precies dan wel, en waarom?

Hoe smaakt voedsel als je het niet kan ruiken?

Gebruiken jullie geuren thuis? Waarom wel/niet? Welke? Waarom die en geen andere?

Gebruiken jullie geuren op school? Waarom wel/niet? Welke? Waarom die en geen andere?

Kan iets lekker smaken en vies ruiken tegelijkertijd?

Kan iets lekker ruiken en vies smaken tegelijkertijd?

Zou je graag even goed kunnen ruiken als een hond? Waarom wel of waarom niet?

Zou je graag kunnen stoppen met ruiken? Waarom wel of waarom niet?

Opdracht

Zoek iets dat zeer lekker ruikt en iets dat zeer zwaar stinkt. Laat iedereen eraan ruiken en ga na of iedereen hetzelfde erover denkt of voelt.

6. Een eenogige atleet

Thema: grapjes uithalen en poetsen bakken

Achtergrond

Io krijgt te maken met een acrobatisch atleet. Ze moet wel hartelijk lachen om zijn dom macho-gedrag en zijn narcisme. Io heeft een goeie grap uitgehaald: een dubbele knoop in de atleet en klaar is kees.

Acrobaten? Met hun toeren in de lucht jagen ze ons schrik aan maar ze doen ons ook bewonderend toekijken. Een acrobaat die zich als een echt showbeest gedraagt, wekt natuurlijk de lachspieren op. En dan is het tijd voor een grap. Spelen dus. En humor. De mens (homo sapiens) is niet alleen een spelend zoogdier (homo ludens), maar ook een lachend zoogdier (homo ridens). Lachen is een complex gedrag.

Lachen zou ook gezond zijn, gelukkig maken. Humor is eigenlijk verwant met filosoferen : het schept een beetje afstand zodat we beter kunnen zien wat er gaande is. Spelen ligt veelal aan de basis van lachen. Het is er de voorwaarde toe. Vooral grapjes en streken uithalen, iemand een poets bakken – ‘a practical joke’ – is een bijzonder soort spel. De Nederlandse cultuurfilosoof en historicus Johan Huizinga (1872-1945) schreef *Homo ludens* en wist over het spel het volgende te zeggen :

“Men kan bijna al het abstracte loochenen : recht, schoonheid, waarheid, goedheid, geest, God. Men kan den ernst loochenen. Het spel niet. Maar met het spel erkent men, of men wil of niet, den geest. Want het spel is, wat ook zijn wezen zij, niet stof. Het doorbreekt, reeds in de dierenwereld, de grenzen van het fysisch bestaande.”

En over de spelbreker:

”Zodra de regels overtreden worden, valt de spelwereld ineen. Er is geen spel meer. De speler, die zich tegen de regels verzet, of zich eraan onttrekt, is spelbreker. De spelbreker is iets heel anders dan de valsche speler. Deze laatste veinst het spel te spelen. Hij blijft de tooverkring van het spel in schijn erkennen. De gemeenschap van het spel vergeeft hem zijn zonde lichter dan den spelbreker, want deze laatste breekt hun wereld zelf. Door zich aan het spel te onttrekken, onthult hij de betrekkelijkheid en de broosheid van die spelwereld, waarin hij zich tijdelijk met de anderen had opgesloten. Daarom moet hij vernietigd worden, want hij bedreigt het bestaan der spelgemeenschap.”

Over het spel op zich kan ook zeer ernstig en wetenschappelijk gedacht worden. John von Neumann (1903-1957), Hongaars-Amerikaans wiskundige, is de grondlegger van de zogenaamde speltheorie. De speltheorie is een tak binnen de wiskunde waarin het nemen van beslissingen centraal staat. De theorie is ontstaan uit een analyse van beslissingen die worden genomen bij het spelen van allerlei bordspellen.

Vragen

Welke streek haalt Io uit met de eenogige atleet?

Waarom neemt ze die beslissing en hoe is ze er toe gekomen?

Hoe komt het dat mensen grapjes kunnen maken?

Waarom vinden we spelen zo belangrijk?

Waarom is de spelbreker zo'n vervelend iemand?

Wat is humor?

Wat is het verschil tussen een grapje maken en een poets bakken?

Wanneer je een spel speelt, ben je dan ernstig of niet-ernstig bezig?

Bestaan er domme en slimme grappen?

Kan iedereen tegen een grapje? Waarom wel/niet?

Is lachen gezond?

Hoe voel je je als je moet lachen?

Hoe voel je je als je moet wenen?

Zou je willen dat je niet kan lachen?

Zou je willen dat je niet kan wenen?

Kunnen dieren spelen, lachen, wenen?

Opdracht

Oefen elk een stukje 'stand-up comedy' in en breng het voor de groep.

Iedereen haalt een grap uit met iemand van het gezin thuis. Achteraf bespreek je de grappen in de groep en vraag je je af hoe jij zelf zou reageren op de grap.

7. Een gigantische siamese tweeling

Thema: raadsels

Achtergrond

Io komt een tweelingmonster tegen dat dol is op raadsels. Ze moet de raadsels oplossen, anders komt ze er niet door. Het raadsel of 'enigma' speelt een uitermate belangrijke rol in de geschiedenis van de mensheid en in het leven van de mens.

Je hebt raadsels in mythen bijvoorbeeld. Uit de Griekse mythologie kennen we het raadsel van de gevleugelde sfinks, half maagd, half leeuw. Ze had post gevat op een rots voor de stadspoort van Thebe. Reizigers die haar raadsels niet konden oplossen, werden onbarmhartig verscheurd en opgegeten. Oedipus trok speciaal naar de sfinks om zich met haar te meten. Ze gaf hem het volgende raadsel op: "'s Morgens gaat het op vier voeten, 's middags op twee, 's avonds op drie; maar juist wanneer het zich op de meeste voeten voortbeweegt, zijn zijn ledematen het minst krachtig en behendig." Oedipus vond zonder veel moeite de oplossing: "Het raadsel beduidt de mens, die zich in de morgen van zijn leven, in zijn eerste kindsheid, op handen en voeten beweegt. In de levenstijd waarin zijn krachten sterk zijn geworden, gaat hij alleen op zijn voeten, terwijl de grijsaard aan de avond van zijn leven een derde voet, zijn staf, als steun nodig heeft." Als beloning werd hij koning van Thebe en trouwde met koningin Jocaste.

Je hebt raadsels in de filosofie. Wat is het echte raadsel van het leven? En is deze vraag een echte filosofische vraag? Bestaan er filosofische raadsels? Er is in elk geval een boek met als titel *Het raadsel van de filosoof* van de Cubaanse psychoanalist José Carlos Somoza (°1959) : op slechts enkele kilometers afstand van de 'academie' (de school van Plato) te Athene wordt in de bossen de mooie jongeling en student Tramachos dood aangetroffen. Op het eerste gezicht lijkt hij verscheurd te zijn door wolven maar Diagoras, filosoof en mentor van de jongen, vertrouwt het niet. Hij huurt een raadseloplosser in, Heracles, om de zaak uit te zoeken. Samen trachten ze de waarheid te achterhalen. Maar de één gelooft alleen wat hij ziet, de ander ook wat hij aanvoelt.

Je hebt raadsels in de godsdienst. Neem nu de figuur van God zelf. Als dat geen raadsel is. En raadsels bij de mensen natuurlijk. Zelfkennis is al zo moeilijk, maar de andere mens blijft voor ons uiteindelijk toch ook wel een raadsel. Emmanuel Levinas (1906-1995), Joods-Franse filosoof uit Litouwen, zei hierover het volgende : "Over God kun je alleen met de knipoog van het raadsel spreken." en "Een mens ontmoeten betekent wakker gehouden worden door een raadsel". Zo blijken raadsels de mens al van in de wieg te vergezellen.

Vragen

Ken je het antwoord op het raadsel van Io?

Wat is dat eigenlijk, een raadsel?

Wat is het verschil tussen een raadsel, een geheim, een rebus, een puzzel en een vraagstuk?

Waar komen raadsels vandaan? Worden raadsels ontdekt of uitgevonden?

Waarom vinden mensen raadsels zo boeiend en fascinerend?

Wat betekent de zin 'het leven is een raadsel'?

Als we alles zouden weten, zouden we dan gelukkig zijn?

Bestaat er een raadsel waar nog niemand de juiste oplossing voor gevonden heeft?

Ken je een raadsel waar meerdere oplossingen voor mogelijk zijn?
Bestaan er gedachtendraden?
Kan je draadloos gedachten verzenden en ontvangen?

Opdracht

Zoek elk twee raadsels. Een gemakkelijk en een moeilijk. Zoek in groep naar de oplossingen en ga na of iedereen de gemakkelijke raadsels gemakkelijk vond en de moeilijke moeilijk.

8. Een overdreven grote oorworm

Thema: muziek, zang en dans

Achtergrond

Io wordt gevangen door een slijmerige oorworm. Plots hoort Io hem zingen. En zij wil dansen. Maar dat ziet hij niet zitten en hij stuurt haar naar slang.

Muziek, zang en dans : ze horen bij mekaar als zee en zand. Ze horen ook bij het leven want we kunnen er op sublieme wijze onze gedachten en gevoelens mee vertolken. Kijk naar de Arabische en Indische cultuur: er is muziek, zang en dans in overvloed. Kijk en luister naar de Congolezen. Daar is het leven zelf een lied: bij ongeveer alles wat ze doen, wordt er gezongen. En waar in West-Europa komt muziek, zang en dans beter naar voren dan in de flamenco van Andalusië in Spanje?

Ivo Hermans (°1952) schreef in *Duende. Een bericht over Andalucía, flamenco en zigeuners* (1999) het volgende over flamenco:

“Flamenco is niet alleen de naam van de zang, muziek en dans die hun oorsprong vonden in Andalucía. Het is ook een manier om tegen het leven aan te kijken, een geestesgesteldheid. Flamenco heeft niet de intentie mooi te zijn of enig esthetisch doel na te streven. Het doel is ‘beheksing’. Ver boven de grenzen van het verstand. De kracht daartoe lijkt van hogerhand te komen. Als een gave, ‘el don’ in het Spaans.”

Muziek, zang en dans, dat is een recept voor extase en betovering, voor al wat met expressie te maken heeft. De Duitse filosoof en filoloog Friedrich Nietzsche (1844-1900) kunnen we als de filosofische pionier van het expressionisme beschouwen. In zijn werk *Die Geburt der Tragödie (De geboorte van de tragedie)* ontwikkelde Nietzsche een theorie van een absolute tweespalt binnen de esthetische beleving. Daarbij gebruikte hij goden uit de Griekse mythologie: Apollo (god van onder meer de waarheid, het licht, de kunst, de muziek, het recht, het goede en het schone) en Dionysos (god van de landbouw, de vruchtbaarheid, de natuur, de wijn, het plezier, de dans en het leven). Apollo staat voor orde en ratio, Dionysos voor chaos en emotie. Het apollonische staat in de kunst voor het rationeel geconcipieerde ideaal, het dionysische voor de ware artistieke conceptie ontsprongen uit het onderbewuste van de mens.

Flamenco is muziek uit de buik, is dierlijk van aard, is verscheurend en bevrijdend tegelijkertijd. Ongetwijfeld draagt flamenco dus meer dionysische dan apollonische eigenschappen in zich. Daarvan getuigt de zogenaamde ‘duende’, de donkere ziel van de flamenco. Natuurlijk is niet álle muziek zoals flamencomuziek. Maar een ding is zeker : muziek, zang en dans doen ons hart sneller slaan en ons verstand trager werken.

Vragen

Waarom vindt Io dat iedereen kan dansen?

Wat voel je als je zingt?

Wat voel je als je danst?

Wat voel je als je muziek hoort of speelt?

Kan je dansen en denken tegelijkertijd?

Kan je zingen en voelen tegelijkertijd?
Waarom dansen mensen?
Waarom zingen mensen?
Waarom spelen mensen muziek?
Kunnen dieren dansen of zingen?
Als een vogel fluit, speelt die dan muziek?
Als een vogel fluit, zingt hij dan?
Waar komt zingen, dansen en musiceren vandaan?
Kan je met dansen iets zeggen, zoals met taal?

Opdracht

Breng een liedje mee dat je heel graag hoort en dat je beroert of ontroert. Vertel aan mekaar wat je voelt bij dat liedje, of wat het liedje je vertelt.

9. Een reuzenrund

Thema: het mooie sterven, de goede dood

Achtergrond

Io wordt door het reuzenrund aangevallen. Zal ze het overleven? Ze bereidt zich voor op 'een mooi sterven', op een waardige dood ("...stevig op de benen, met rechte rug en geheven hoofd..."), op een 'goede dood' dus. Op het nippertje wordt ze gered door de slang.

Het thema van een 'goede dood' is een belangrijk bio-ethisch onderwerp, eigenlijk ook voor kinderen. In een geseclariseerde samenleving hebben we 'eu-thanasië' of de 'goede dood' mogelijk gemaakt. Euthanasië is het opzettelijk levensbeëindigend handelen door een ander dan de betrokkene (altijd een arts) op verzoek van betrokkene. Euthanasië regelt dus het zelfbeschikkingsrecht van iemand die zich in een uitzichtloze toestand van ondraaglijk en onomkeerbaar lijden bevindt. De wetgever vindt dat pijn moeten lijden, bijvoorbeeld bij een terminale kankerpatiënt, geen zin heeft. Met deze wet maken we het mogelijk voor mensen om deze keuze voor zichzelf te maken.

Hugo Van den Enden (1939-2007), vrijzinnige en ethicus van de Universiteit Gent, zei over sterven in 2004 nog het volgende:

"Het roer dient drastisch omgegooid. De mens als subject moet zijn eigen sterven voor zich kunnen opeisen. Overeenkomstig de lucide gedachten die een aantal Griekse en Romeinse denkers daarover reeds formuleerden, al waren de situaties uiteraard fundamenteel verschillend... De verpletterende meerderheid van stervenden, of mensen die hun sterven bewust geanticipeerd en onder ogen hebben gezien, kan men nu met diepe geloofwaardigheid horen getuigen dat niet de dood maar wel de manier van hun heengaan hun probleem is. En waar is er een onbevangen, nuchtere en psychologisch realistische stervensbenadering?" Euthanasië is in België bij wet geregeld maar geldt niet voor minderjarigen.

Vragen

Gaat Io de confrontatie aan met het reuzenrund?
Wat betekent 'mooi willen sterven'?
Wanneer is mijn leven niet meer de moeite waard geleefd te worden?
Heeft pijn lijden zin of betekenis?
Hoort de dood onlosmakelijk bij het leven?
Mag de mens een einde (laten) maken aan zijn leven?
Mag een vrouw zelf beslissen of zij kinderen krijgt of niet?
Hebben mensen soms de plicht te sterven?
Kan je je eigen pijngrens verleggen?

Is verdrietig zijn ook een vorm van pijn lijden?

Waarom bestaat er eigenlijk lijden?

Kan een hond genieten?

Kan een robot pijn hebben?

Zou je niet liever een robot zijn?

Als je zelf al jarenlang ongeneeslijk ziek zou zijn en ondraaglijk veel pijn zou lijden, wat zou je dan echt willen?

Opdracht

Tracht eens een bezoek te brengen aan een palliatieve zorgenheid van een ziekenhuis en ontmoet enkele patiëntjes. Praat achteraf over wat je daarbij zoal gedacht en gevoeld hebt.

10. Een geweldige slang

Thema: je laten gaan

Achtergrond

De slang leert Io dansen. “Lekker aan niets denken en je laten gaan.” Maar dat is voor Io blijkbaar gemakkelijker gezegd dan gedaan ... zonder jojo in haar buik.

We leven in een cultuur van ‘beheersing’: een cultuur die graag controle uitoefent op wat er in het leven moet gebeuren en niet moet gebeuren. We kiezen en beslissen zelf, we richten ons leven bewust in en we hebben de teugels meestal stevig in handen. Maar we hebben het zeer druk, we hebben een volle agenda en we gaan gebukt onder stress. We zijn altijd bezig en we hebben nergens meer tijd voor. Want we moeten vooruit, we willen meer en we kunnen beter. We houden de controle over ons leven vast. We spelen op zekerheid. “Want we leven maar één keer, en we moeten er iets van maken”, zeggen we dan.

De levenskunst uit de klassiek-Griekse wijsbegeerte leerde ons dat we ons leven niet zomaar voorbij moeten laten gaan. Friedrich Nietzsche (1844-1900) sluit daarbij aan als hij in *Schopenhauer als Erzieher (Schopenhauer als opvoeder)* uit 1874 zegt: “We hebben ons tegenover onszelf voor ons bestaan te verantwoorden; bijgevolg willen wij ook de werkelijke stuurman zijn van dit bestaan en niet dulden dat onze existentie op een gedachtenloze toevaligheid gaat lijken.”

En Wilhelm Schmidt (°1953) geeft in *Philosophie der Lebenskunst. Eine Grundlegung (Filosofie van de levenskunst. Een fundering)*(1998) volgende definitie van levenskunst: “Onder levenskunst wordt fundamenteel de mogelijkheid en de inspanning begrepen om op bereflecteerde wijze het eigen leven te voeren en het niet onbewust, eenvoudigweg zomaar voorbij te laten gaan.”

Veel mensen hebben dan ook de grootste moeite met de controle uit handen geven, met niets doen, met loslaten. Aan niets denken en je laten gaan, reserveren we liefst voor carnaval, voor eens gewoon stevig snoepen of voor lui liggen zappen.

Om te dansen moet je je laten gaan. Dansen is gevoel, lichamelijkheid en ritme. Dansen is niet denken. Is ‘overgave’. Of ‘gelatenheid’ (‘ataraxia’ bij de epicuristen en stoïcijnen). Deze gelatenheid betekent zielerust, vrij zijn van onrust, van verwarring en opwindings, van lawaai, van angst en wordt beschouwd als het fundament van levenskunst. Een moderne versie hiervan is onthaasting en de ‘slow-beweging’ (in de voeding, op het werk, in de opvoeding...).

Vragen

Kan Io zich gemakkelijk laten gaan en aan niets denken?

Wat wordt precies bedoeld met ‘als je danst, moet je je laten gaan’?

Wat betekent ‘zich laten gaan’ voor kinderen?

Wat betekent ‘zich laten gaan’ voor volwassenen?

Kunnen kinderen zich laten gaan?

Kunnen volwassenen zich laten gaan?
Is veel snoep eten je laten gaan?
Is je niet aan de regels houden je laten gaan?
Wat is het tegengestelde van 'je laten gaan'?
Is je zorgen maken het omgekeerde van je laten gaan?
Is een mens in staat aan niets te denken?
Is een mens in staat niet te denken?
Wat is het verschil tussen 'niet denken' en 'aan niets denken'?

Opdracht

Ga met volwassenen praten over 'zich laten gaan' en over 'onthaasting': wat betekent dit voor hen? Vraag aan volwassenen of ze iets aan de drukte in hun leven kunnen doen of niet.

11. Een zwanendraak

Thema: moeilijkheden overwinnen en zo je plaats vinden.

Achtergrond

Io werd geboren met een leeg gezicht. Een serieuze handicap. In de Monstertuin gaat ze de gelukkig de inwoners niet uit de weg. Ze overwint 'de monsters' (lees 'de problemen') en komt uiteindelijk bij de zwanendraak terecht, die haar op haar plaats zet. Zo wordt ze wat in haar zit, vindt ze haar plaats in de groep, in de samenleving, in de wereld.

De mens is geen perfect wezen: hij kan zeer veel maar hij kan niet alles. De mens is echter slim, vindingrijk en daadkrachtig. Hij vindt zelfontwikkeling zeer belangrijk. Maar hij is ook een zeer behoeftig wezen: hij wenst veel, hij heeft nooit genoeg. Als de mens voor een probleem geplaatst wordt, is hij van nature geneigd dat probleem aan te pakken en op te lossen. De mens zelf is trouwens ook een problematisch wezen: door zijn reflexief vermogen kan hij zichzelf immers de vraag stellen waarom hij geboren werd, waarom hij leeft, waarom hij er eigenlijk is, waarom hij moet sterven. Problemen genoeg dus, maar voor de mens lijkt problemen hebben eerder een uitdaging dan ...een probleem. Problemen overwinnen is ons blijkbaar op het lijf geschreven: de mens is een echte probleemoplosser. Als een soort levensdrang?

De mens is wel een sociaal wezen: hij heeft anderen nodig om zijn eigen identiteit op te bouwen. Voor elk mens is er misschien genoeg plaats op de wereld, maar niet iedereen vindt zijn plek in de maatschappij: er is uitsluiting, kansen-ongelijkheid, racisme, structurele achterstelling... Anderzijds durven mensen soms niet helemaal hun eigen weg te gaan om hun plek in de samenleving te zoeken, om hun eigen plaats te bepalen, om hun ding te doen. Want soms moeten we daarvoor fundamentele standpunten innemen, een bepaalde hoeveelheid vrijheid opeisen en confrontaties aangaan met anderen.

Aan de thematiek van 'problemen overwinnen en zo je plaats vinden' zijn er dus twee aspecten verbonden: een structureel en een individueel aspect. Twee bijzondere figuren lichten deze facetten op hun manier toe.

Amartya Sen (°1933) is een Indiaas econoom die bekendheid verwierf met zijn werk over honger, welvaartstheorie en de mechanismen achter armoede. Sen wijst op structurele aspecten die mensen verhinderen of juist in staat stellen problemen te overwinnen en hun plaats te vinden in de maatschappij. In zijn boek *Vrijheid is vooruitgang* betoogt hij dat vooruitgang, ontwikkeling bestaat uit het opheffen van onvrijheden. Het verruimen van de vrijheid van mensen is doel en middel van ontwikkeling. Deze vrijheid kan economische vrijheid zijn maar ook politieke vrijheid, sociale voorzieningen (onderwijs, gezondheidszorg), garantie op openheid van zaken en sociale zekerheid. Ontwikkeling is dus meer dan alleen toename van het nationale inkomen. De toename van vrijheid is er voor alle landen en is niet

alleen voorbehouden aan rijke landen. Armoede is bij Sen niet alleen een laag geldinkomen maar een algemeen gebrek aan mogelijkheden voor mensen om het soort leven te leiden dat men wil. Deze opvatting heeft geleid tot het ontstaan van het jaarlijkse Human Development Report van de United Nations Development Programme.

De Zwitserse psycholoog en psychiater Carl Gustav Jung (1875-1961), grondlegger van de analytische psychologie, is bekend omwille van zijn visie op het libido (een algemene levensdrang, een psychische energie met een religieuze inhoud). Het doel van Jungs psychologie is het proces van de zelfverwezenlijking of *individuatie*. Naast het 'ik' onderkent Jung het *zelf*: een totaliteit om het 'ik' heen die zowel het bewuste als het onbewuste deel van de persoonlijkheid omvat. Het individuatieproces houdt in dat de mens een opbouwende relatie tot stand brengt tussen het ego en het zelf, door de vereniging van tegenstellingen in de mens, zoals goed en kwaad, licht en schaduw, binnen en buiten.

De realisatie van het *zelf* is eigenlijk een proces van groei en integratie, van bewustwording en heelwording.

Vragen

Welke problemen dient Io te overwinnen?

Hoe slaagt Io erin haar problemen te overwinnen?

Welke 'plaats' heeft Io voor zichzelf op het einde van het verhaal gevonden?

Wordt Io op het einde een 'heel meisje', een geheel?

Wat is het verschil tussen Io aan het begin van het boek en op het einde?

Wat betekent 'je plaats vinden in de groep'?

Is 'erbij horen' altijd gemakkelijk?

Mag je bij een voetbalploeg willen zijn als je niet goed kan voetballen?

Bestaan er mensen zonder problemen?

Waar komen problemen vandaan?

Zijn de monsters in het verhaal echt?

Wat is eigenlijk een monster?

Kan een mens ook monsterachtig doen? En een dier?

Ken je kinderen die door de groep, de maatschappij uitgesloten worden?

Is racisme een vorm van insluiting of uitsluiting?

Opdracht

Zitten er bij jou nog 'monsters' onder je bed of elders? Vind je dat een probleem? Tracht eens samen met je mama of papa die monsters aan te pakken. Hoe voelt dat achteraf?

Schrijf eens op welke problemen jij allemaal moet oplossen thuis en op school. Als het lukt om sommige op te lossen, ben je dan meer heel geworden?

12. Een schildenschilder

Thema: een plaats en een beroep

Achtergrond

Io komt in de wereld van de bleke kevers terecht. Zij weten al wat Io komt doen: "Jij wordt dus onze schildenschilder!" Dat wist Io nog niet maar de kevers kregen gelijk.

"Filosoof is geen beroep", zegt men soms. Maar bakker, metselaar en ingenieur wel. Wellicht zullen de meeste filosofen zich dan gaan verdedigen en een discussie beginnen over 'wat is een beroep en hoe is het met de arbeider in onze maatschappij gesteld en wat is het verschil tussen werk en arbeid...'. En wellicht zullen de meeste bakkers of apothekers of metselaars met die uitspraak eens goed lachen.

Lachen is gezond maar de discussie komt niet uit de lucht vallen. De overheid stimuleert het ondernemerschap in het onderwijs, bepaalde initiatieven laten kinderen op een speelse manier kennis maken met diverse beroepen en er bestaan veel studierichtingen die jongeren kunnen inslaan. Maar werk vinden of een beroep uitoefenen is nu niet meer zo simpel als pakweg vijftig jaar geleden. Onzekerheid op de arbeidsmarkt, minder perspectief voor de toekomst, minder kwaliteitsvolle jobs, enz. dat zijn allemaal aspecten die 'je plek vinden in de maatschappij' bemoeilijken.

"Wat wil ik later worden?" Kinderen van 8 tot 12 bijvoorbeeld hebben ondanks alles toch duidelijke visies over wat ze later willen worden: politieagent, dierenarts, kapper, zanger, profvoetballer, juf...

De verbinding tussen 'iets doen' (beroep, vak, werk,...) en 'iets zijn' (je plaats, je plek, erbij horen,...) is voor mensen natuurlijk cruciaal. Ook de verhouding ertussen: het ene volgt op het andere. Door ons werk betekenen we iets, zijn we iemand. Werk en arbeid kunnen een zeer zingevende functie vervullen. Werkloosheid kan dus op zingend vlak zeer nefast zijn.

In *The Human Condition* (1958)(vertaald als *Vita activa*) van de joods-Duitse filosofe Hannah Arendt (1906-1975) staat de relatie tussen handelen en politiek centraal. Waar de mens voorheen meer belang hechtte aan arbeiden, werken en handelen, ziet Arendt in het licht van de totalitaire staat dat dit belang omgekeerd is en politiek de boventoon voert. Dit heeft enorme consequenties voor de vrijheid en het vrije denken van de mens.

Arendt leefde natuurlijk in een context van nationaal-socialisme, totalitarisme, nationalisme (de jaren dertig van vorige eeuw). Maar vertaald naar de samenleving van vandaag zouden we kunnen stellen dat de klemtoon meer op consumptie ligt dan op productie. De mens wordt meer beschouwd als iemand die werkt om te consumeren dan als iemand die werkt om een zinvolle job met veel creativiteit, inspraak, teamwork, enz. te hebben. Nu zit bij wijze van spreken het 'politieke' in de neo-liberale kapitalistische markteconomie die per definitie niet gericht is op het creëren van arbeidsplaatsen (het begin van 'onze plaats in de samenleving') maar op het maximaliseren van winst voor de aandeelhouders.

Vragen

Hoe heeft Io haar plaats gevonden?

Wat is er speciaal aan de plaats van Io?

Zijn het de kevers die Io een plaats geven of is het Io die zich bij de kevers een plaats veroverd?

Bestaat er zoiets als het beroep van 'schilderschilder'?

Zou jij later schilderschilder willen worden? Waarom wel of waarom niet?

Als je werkloos bent, heb je dan geen plaats in de samenleving?

Op welke manieren kan je een plaats in de groep of de samenleving verkrijgen?

Kan je van plaats verwisselen?

Kan je van beroep verwisselen?

Gaan we nu naar school om later een plaats in de samenleving te vinden?

Is het erg om geen plaats te hebben? Waarom wel of waarom niet?

Zijn er mensen die wel een beroep hebben en toch geen plaats vinden? Hoe komt dat?

Kan je zelf een beroep uitvinden?

Wat is het mooiste beroep ter wereld?

Opdracht

Bekijk in groep welke actuele problemen er in de samenleving (je dorp, je stad,...) nog zoal zijn. Vind voor elk probleem een beroep of een vak uit. Schrijf een brief naar de burgemeester of de minister van werk en stel hem voor deze nieuwe beroepen in te voeren.

III. Centrale thema van *Io in de monstertuin* : ontwikkeling

In sprookjes is het overwinnen van moeilijkheden, confrontaties aangaan en daardoor ontwikkelen een vaak voorkomend thema. In *Io in de Monstertuin* is dit ook het centrale thema. Het hoofdpersonage Io – een meisje met een leeg gezicht – ontmoet op haar reis door de wereld willens nillens verschillende monsterlijke wezens. Blind en doof als ze is in het begin, loopt ze daarbij van de ene gevaarlijke situatie naar de andere, zonder dat ze het beseft. Ze wordt telkens gedwongen iets te doen of te laten, en redt zichzelf of kan ontsnappen. Zo wordt zij door deze ontmoetingen, deze confrontaties, stapsgewijze gevormd, krijgt ze een gezicht, wordt ze zichzelf. En vindt zij tenslotte haar plaats in de samenleving.

Achtergrondinformatie

Het thema van ‘ontwikkeling’ of ‘evolutie’ is te vinden in onder meer de evolutietheorie en in ontwikkelingsvisies op de mens.

(1) De evolutietheorie is de onder biologen algemeen aanvaarde wetenschappelijke theorie over het ontstaan en de ontwikkeling van de verschillende soorten organismen op aarde. Ze geeft een wetenschappelijke verklaring voor de feitelijke waarneming dat organismen evolueren. Deze theorie combineert het mechanisme van natuurlijke selectie uit de evolutietheorie van Charles R. Darwin (1809-1882) met de erfelijkheidsleer van Gregor J. Mendel (1822-1884). De kern van de evolutietheorie is de ‘wet van de sterkste’ of (beter geformuleerd) het ‘mechanisme van de natuurlijke selectie’ (‘survival of the fittest’). Dat mechanisme houdt in dat uit de natuurlijke variatie, uit de mutatie in het erfelijk materiaal die zich voordoet bij nakomelingen, elke generatie opnieuw, die ‘vormen’ bewaard blijven die het meest zijn aangepast aan hun omgeving, die het best in staat zijn te overleven en zich voort te planten. Bekend voorbeeld hiervan is de *berkenspanner*, een soort nachtvlinder. Oorspronkelijk was alleen de lichte variant van de berkenspanner bekend, tot in het Engeland van de 19^e eeuw een zwarte variant opdook. Later bleek dat tijdens de Industriële Revolutie deze variant betere overlevingskansen bood dan de lichtere. Door het vele roet in de lucht waren bomen en gebouwen namelijk zwart verkleurd, met als gevolg dat de lichte variant eerder gezien werd door vijanden, en dus minder overlevingskansen had.

De rol van toeval is dus eerder een bijkomstig kenmerk van de evolutietheorie: toevallig en zonder vooraf bedoelde doelstelling of richting kan bijvoorbeeld konijntje x net iets minder hard lopen dan konijntje y en wordt dus gemakkelijker gepakt door de vos en kan minder lang voor nakomelingen zorgen...

Maar de evolutietheorie stelt dus niet dat alles toevallig is ontstaan! De rol van ‘tijd’ is wel cruciaal voor evolutie. Kijk maar naar het (menselijk) oog: een ongelooflijk complex zintuig dat gedurende miljoenen jaren geworden is tot wat het nu (voorlopig) is. Het oog is er dus niet plots of toevallig gekomen.

Vanaf de jaren negentig van vorige eeuw wordt de evolutietheorie bekritiseerd door het zogenaamd Amerikaans christelijk ‘creationisme’ en het geloof in een ‘intelligent design’ (ID). De christelijke filosoof William Paley (1743-1805) probeerde eerder al in zijn *Natural Theology* het bestaan van God te bewijzen door daarvoor de analogie met de horlogemaker als argument te gebruiken. Paley redeneerde als volgt: een horloge is een prachtig en complex ding en ontstaat niet vanzelf; de natuur is zelfs nog veel mooier, complexer en doelmatiger dan een horloge; dus moet er wel een ‘horlogemaker’ resp. ‘natuurmaker’ bestaan! Dezelfde redenering wordt gemaakt voor het oog: het oog is zo complex dat er wel een ‘oogmaker’ geweest moet zijn. Dergelijke argumenten zijn gebaseerd op de (foutieve) basisredenering dat een ontwerp ook altijd een ontwerper veronderstelt.

Het creationisme is de opvatting dat het universum en de aarde met alle planten, dieren en mensen hun ontstaan te danken hebben aan een bijzondere scheppingsdaad. Ze nemen dus Genesis uit de bijbel min of meer letterlijk. ID is dan gewoon oude wijn in nieuwe zakken.

Over het ontstaan van de wereld is er dus heel wat discussie : was het nu evolutie of schepping, of was het een ontwerp ? Een discussie over wetenschap en geloof : de evolutietheorie tracht te verklaren en is wetenschap, het creationisme tracht te beschrijven en is geloof.

(2) Het is overduidelijk dat ook de mensheid zelf een ontwikkeling heeft doorgemaakt. Het hele proces waardoor leven is ontstaan, waardoor de moderne mens is ontstaan uit vroegere primaten en mensapen is gewoon indrukwekkend. Men schat de splitsing tussen mensachtigen en apen bijvoorbeeld op ongeveer 5 miljoen jaar geleden. De Cro-Magnonmens kwam ongeveer 40.000 jaar geleden naar Europa, uit oudere Afrikaanse voorlopers. Meer nog, door ons uitgebreid vermogen om te reflecteren, te communiceren en te leren, zijn wij evolutionair gezien in een razendsnel tempo als mensensoort de wereld aan het veroveren. En ook de ondergang ervan aan het voorbereiden?

Maar de individuele mens, jij en ik, evolueert ook. Kijk maar eens naar dezelfde mens van bij de conceptie, van 1 dag oud, 12 maanden oud en 85 jaar oud. Tot na de dood. De thematiek van ontwikkeling bij de mens speelt zeker niet alleen op het vlak van het lichamelijke. Mensen evolueren ook op intellectueel, moreel, filosofisch, psychologisch, emotioneel, ideologisch en sociaal vlak. Je kan je zelfs afvragen of een mens een vaststaande identiteit heeft. Mensen kennen ook al een lange geschiedenis van emancipatie. Meer nog, onze samenleving legt de laatste tien jaar ontzettend veel nadruk op 'zelfontwikkeling', 'zelfontplooiing', 'zelfverwerkelijking'. Jezelf niet ontwikkelen is not done! Stilstaan is achteruitgaan. We moeten vooruit, we moeten meer van alles en we kunnen beter in alles. Vroeger leek dit nog bedoeld om jezelf beter te leren kennen, om je echte zelf te ontdekken. Nu lijkt het middel een doel geworden: levenslang en levensbreed leren!

Een lijn die we vanuit 'ontwikkeling' verder naar de toekomst kunnen doordenken is die van 'maakbaarheid'. Het socialisme bijvoorbeeld is de filosofie die de maakbaarheid van de samenleving voorstaat. De maakbaarheid van de mens kennen we ook uit de 'tabula rasa'-discussie: wordt de mens geboren als een 'tabula rasa' (een 'onbeschreven blad') en gevormd door zijn of haar omgeving, of liggen bepaalde dingen (zoals het karakter) al (gedeeltelijk) van bij de geboorte vast. Maakbaarheid krijgt door de biotechnologie gedurende de laatste decennia ook een nieuwe wending. Filosofische vragen hierover noemt men bio-ethische kwesties. Bio-ethiek is vanaf de jaren zeventig van vorige eeuw stelselmatig in opmars. Waar ontwikkeling nog een natuurlijk proces is in de tijd, wordt maakbaarheid van de mens een kunstmatige of bewuste manier om in te grijpen in een proces. Iedereen die met een 'leeg gezicht' geboren wordt, kan ook geassocieerd worden met plastische chirurgie. 'Plastisch' is afgeleid van het Griekse 'plastikè' wat 'boetseerkunst' betekent. Plastisch betekent dus geschikt om te boetsen, te vormen, moduleerbaar.

Er zijn zeer veel toepassingen van maakbaarheid bij de mens: wat 'slecht' is kan 'goed' gemaakt worden (bv. plastische chirurgie om zware littekens weg te werken na een ongeval); wat dreigt 'verkeerd' uit te vallen kan voorkomen worden (bv. via prenatale genetische tests een zwaar gehandicapte foetus aborteren of via genterapie ziektes voorkomen); wat 'neutraal' is kan 'beter' gemaakt worden (bv. borstvergroting met implantaat). Een bril dragen (bij slechtziendheid) of met krukken lopen (bij een gebroken been) is eigenlijk al een eenvoudige vorm van menselijke maakbaarheid. Groeit de mens op die manier stilaan van homoïde via homo sapiens naar homo-robot of zelfs robo-sapiens?

Vragen

Op welke manier zit het thema 'ontwikkeling' vervat in *Io in de Monstertuin*?

Wat betekent 'ontwikkeling'?

Is ontwikkeling hetzelfde als groei?

Als God de wereld geschapen heeft, heeft hij dan ook de evolutie geschapen?

Als er een god bestaat, zou die dan ook monsters scheppen?
Wat denk jij over het ontstaan van de wereld: schepping of evolutie of iets anders?
Waarom bestaan er verschillende meningen over het ontstaan van de wereld?
Kon onze aarde er ook niet geweest zijn?
Kan de mens de aarde kapot maken?
Wat is het verschil tussen een mening hebben over iets en een verklaring hebben voor iets?
Hoe voelt Io zich met een leeg gezicht?
Ken jij iemand met een leeg gezicht?
Wat is een gezicht eigenlijk?
Hoe zou jij je voelen zonder gezicht?
Wat is het belang van een gezicht?
Vind je Io een mooi meisje of niet?
In welke zin ben je als mens, als je geboren wordt, niet af?
Wat zou je aan jezelf anders willen maken?
Wat zou je aan jezelf beter willen maken?
Vind je dat de mens zichzelf mag veranderen of moet hij zichzelf nemen zoals hij bij de geboorte ter wereld komt?
Kunnen wij onze ontwikkeling stopzetten?

Opdracht

Spreek thuis over de schepping en de evolutie van de wereld en vraag je huisgenoten of ze in de schepping of in de evolutie of in beide (of in iets anders) geloven, en waarop ze zich baseren om dat te geloven.

Zoek voorbeelden van 'maakbaarheid van de mens' op.

Maak allemaal een 'leeg masker' of 'leeg gezicht' en draag dit gedurende minstens 1 uur in de groep. Bespreek daarna met mekaar hoe je je daarbij gevoeld hebt.